

СОЦІАЛНА ФІЛОСОФІЯ

ЕКОКРИЗА В СТРУКТУРІ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

М. М. Гончаренко

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

MGoncharenko@mail.ru

Анотація

Гончаренко Марина Михайловна. Екокризата в структурата на глобалните проблеми на нашето време. Проучвайки заплахата от глобална екологична катастрофа авторът твърди, че на прага на непредсказуеми изменения се намира не само природната среда, но и цялата съвременна цивилизация. Остротата на кризисните явления в съвременния свят е обусловена не само от екологичната или от социално-икономическата компонента, но и от тяхното усилващо се взаимно въздействие. Продължаващата глобализация на екологичната криза както в хоризонтално (географско), така и във вертикално (разновекторното взаимодействие на човешката дейност, природата и обществото) измерение продуцира и възникването на антропологическа криза. Една от най-важните задачи в преодоляването на негативните тенденции на кризисни явления в развитието на социално-природна система по мнението на автора е внедряването на антиентропните механизми за нейното запазване, или, с други думи казано, осъществяването на кардинална трансформация на духовния и културен потенциал на цивилизацията.

Ключови думи: екологична криза, социо-природна система, глобални проблеми, противоречия, система.

Abstract

Marina Goncharenko. The ecological crisis in the structure of contemporary global problems.

Researching the threat of global ecological catastrophe the author asserts that not only the natural environment but also the whole contemporary civilization is on the threshold of unpredictable changes. The acuteness of crisis phenomena in the modern world is caused not only by ecological or socio-economic constituent but also by their synergetic impact. The continuing globalization of ecological crisis both in horizontal (geographical) and in vertical (differently directed interaction of human activity, nature and society) dimensions produces also the appearance of anthropological crisis. One of the most important tasks in overcoming the negative trends of crisis phenomena in the development of socio-natural system in the author's opinion is the adoption of anti-entropic mechanisms for this system preservation, or in other words the implementation of fundamental transformation of spiritual and cultural potential of civilization.

Key words: the ecological crisis, socio-natural system, global issues, contradictions, the system.

Постановка проблеми. Увага вчених і світової громадськості прикута до глобалних проблем сучасності, які стосуються інтересів усіх народів, націй, держав, усього людства загалом та кожної конкретної людини зокрема. До низки таких проблем потрібно віднести необхідність ліквідації різноманітних вогнищ міжнародної напруженості та встановлення миру на Планеті, охорону навколишнього середовища, запобігання поширенню найбільш небезпечних видів захворювань, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення потреб в екологічно чистих продуктах харчування, енергії, розвиток фізичних та духовних сил людини тощо.

Глобалні проблеми сучасності – це результат складної взаємодії різних чинників природо-історичного процесу, це наслідок нерівномірності соціально-економічного розвитку і науково-технічного прогресу. Наслідок нерівномірності економічного, демографічного, політичного, науково-технічного, екологічного та культурного розвитку цивілізації в сучасних умовах.

Для того, щоб визначити динаміку розвитку екологічних проблем, потрібно, по-перше, чітко класифікувати їх у межах усіх глобалних проблем, і, по-друге, виявити причини та передумови їхнього виникнення. Над цим активно працюють такі українські вчені, як В. Акопян, В. Деркач, Т. Гардашук, М. Кисельов, В. Крисаченко, Г.

Науменко, О. Салтовський, Л. Сидоренко, О. Стегній, Д. Топоровський, М. Хилько та ін.

Глобальні проблеми зазвичай є проблемами комплексними, взаємообумовленими й щільно пов'язаними одна з іншою. Їхнє виникнення та подальший розвиток є одним з підсумків взаємодії на перший погляд різноманітних і не пов'язаних поміж собою соціально-політичних, техніко-економічних та природо-історичних процесів, що відтворюються у багатьох світоглядних, морально-етичних, філософських теоріях, які й формують підґрунтя для формування та вибору різноманітних способів їхнього вирішення у різних державах світу.

Своєрідність глобальних проблем полягає у тому, що вони не можуть бути вирішені зусиллями окремих держав. Для їхнього розв'язання потрібні скоординовані зусилля усього світового співтовариства. Для цього необхідним є й конструктивне міжнародне співробітництво, й мирне співіснування країн учасників відповідних проектів. Однією з головних глобальних проблем сучасності є проблема виживання людства, яка постала в умовах небаченого в історії розвитку науки і техніки, особливо військової індустрії. Досягнення стабільності у світовому масштабі у даному випадку постає головним завданням усіх прогресивних сил людства, а втілення її у життя – необхідною передумовою для вирішення інших проблем, зокрема, проблем екологічного, енергетичного та сировинного кшталту, котрі мають життєво важливе значення і для окремих держав, і для людства загалом.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільших проблем ХХ-ХХІ ст. вважається загроза глобальної екологічної катастрофи. Соціоприродна система нашої планети знаходиться у кризовому стані і це означає, що антропогенне навантаження на природу перевищило припустимий поріг, після якого здатність системи до самовідтворення втрачається, а процес обміну речовин у біогеосфері перетворюється на процес некомпенсований та незамкнутий. Таким чином, визначення екологічної проблеми як глобальної пов'язане з ситуацією всебічного деструктивного впливу людини на біосферу. За умови більш пильного погляду на ситуацію стає очевидним, що на порозі непередбачуваних змін знаходиться не тільки природне середовище, але й інші складові глобальної системи. Гострота можливих проблем залежить від взаємодії усіх тих чинників, які впливають на функціонування суспільства та життя сучасної людини.

Перш за все, це стосується демографічної підсистеми. Проста математична екстраполяція дає підстави стверджувати, що за умови збереження теперішньої тенденції її розвитку приблизно до 2025 року чисельність людей на Землі суттєво збільшиться. За оцінками деяких екологів, на даний момент кількість землян перевищила припустимий (непорушуючий природну рівновагу) рівень у 3-5 разів.

По-друге, загрозливо знижуються показники здоров'я людей. Найбільшу тривогу викликає стан трансформацій людської генетики. Сучасні темпи зростання захворюваності наближаються до критичного рівня, за яким можливе й незворотне виродження людської популяції. До цього слід додати зростання до критичних показників смертності від серцево-судинних захворювань, злоякісних пухлин, алкоголізму та наркоманії, СНІДу, психічних хвороб.

По-третє, безпрецедентне зростання техніки та розвиток технологій з огляду на шкідливі наслідки та вплив на довкілля інтерпретується і у якості можливої причини виникнення глобальних техногенних катастроф. Технологічні досягнення, поряд з їхнім позитивним впливом на розвиток цивілізації, водночас, стимулюють й невпинне, нічим не контрольоване зростання населення, подальше поширення урбанізаційних процесів, створення нових систем летальної зброї, посилення контрасту поміж бідними та багатими країнами. І це також загострює суттєві протиріччя цивілізаційного розвитку, які можуть загрожувати знищенням людства та усього живого на землі.

Виникненню подібних протиріч сприяє й посилення міжнаціональної та релігійної ворожнечі, яка у сучасному світі посилює соціальну та політичну нестабільність у більшості регіонів світу. А звідси – поширення масових міграцій людей та напруженості, виникнення нових локальних конфліктів.

Нарешті, суттєве зниження нормативного рівня моралі, деградація духовної культури у своїх можливих наслідках мають й перспективу остаточної втрати людської здатності до гуманістичної взаємодії та співпраці. Театри, кіно, література, живопис та музика, на нашу думку, сьогодні вже майже не виконують стабілізуючої, об'єднуючої та благородної функції поліпшення відносин поміж різними верствами й окремими громадянами у суспільстві. Сьогодні до митців та створювачів «художньої продукції» можна висувати безліч претензій з приводу її надзвичайно низької якості. Подеколи складається враження, що завданням окремих сценаристів та продюсерів стає пробудження в людині лише низьких тваринних інстинктів: агресії, егоїстичної вседозволеності, садомазохізму тощо. Подібна практика «виховання» та впливу на людську свідомість миттєво продукує й результат у вигляді нового збільшення численних форм насилля на побутовому, груповому, державному, міжнародному рівнях. Отже, вочевидь постає й проблема збереження гуманістичної сутності людської особистості. І ця проблема може також визначатися як глобальна.

Зрозуміло, що це далеко не повний перелік глобальних проблем, але цього достатньо, щоби сказати: людська спільнота у своєму розвитку досягла певної межі, за якою його таке подальше спрямування може виявитися абсолютно

згубним. Ми усі опинилися у ситуації, де кричуще постає необхідність радикальної зміни усієї системи життєвих орієнтирів.

Лідерами країн, де розгортається сучасна глобальна криза, є, насамперед, розвинені держави. Якщо проаналізувати тенденції розвитку цих країн, то виявиться, що майже в усіх галузях людської діяльності тут присутні значні проблеми і труднощі. Причому вони, зазвичай, не мають раціональних варіантів розв'язання у межах існуючих підходів, і виглядають як траєкторії суспільного розвитку, що ведуть у глухий кут. Наприклад, розвиток технологічних процесів і техніки не відразу виявляє себе у негативному плані (скажімо, у його причетності до погіршення стану природного довкілля, погіршення здоров'я населення, зменшення людської популяції тощо). Але існують показники й миттєвого впливу процесів розвитку технологій на якість нашого існування. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я сучасний технічний прогрес пов'язаний щонайменше з 4 жертвами техногенних катастроф, які щорічно припадають на кожні 10000 чоловік населення. Інших, не смертельних травм у цьому випадку фіксується на порядок більше, а збитки просто не піддаються обліку [1, 518].

Що стосується сільськогосподарського виробництва, то чим більше з гектара землі «знімається» продукція, тим більше вона стає дорожчою. На якомусь рівні витрати і прибуток стають рівнозначними, що призводить до нерентабельності продукції і подальшої інтенсифікації виробництва. В умовах зростання кількості населення та практично вичерпаних резервів орної землі визначена закономірність встановлює природну межу виробництву продуктів харчування [2, 65].

Що стосується екологічно чистого виробництва, то повне очищення шкідливих викидів підприємств, рекультивація порушених гірничими виробітками земель є також неможливими через нескінченне зростання вартості очищення. Й складається враження, що промисловість завжди буде продовжувати забруднювати природне довкілля тією мірою, яка визначена необхідністю отримання хоча б мінімального прибутку його власниками. Приблизно у такому ж становищі знаходиться й енергетика: більш небезпечні для природи та здоров'я людини джерела енергії виявляються й більш вартісними. У наш час резерви підвищення екологічності промислового виробництва не вичерпані, але якщо залишити усе як є, експонента розвитку індустрії у найближчі десятиріччя здолає критичну межу й природне середовище буде отруюватися й надалі.

Існує ще одна важлива проблема, пов'язана з надшвидким зростанням економіки: це, насамперед, посилення соціальної нерівності між багатими та бідними верствами населення, зростання диспропорції між багатими та бідними країнами. Відомо й те, що зростання напруженості між соціальними структурами постійно загрожує будь-якому суспільству революційними вибухами [3, 12].

У світі посилюється й політична нестабільність. Водночас у десятках районів світу тривають локальні військові конфлікти; усі материки, окрім Австралії та Антарктиди, переживають загрозу можливого протистояння (Корея, ПАР, Близький Схід, Європа), воєнних або громадянських конфліктів (Індія-Пакістан, Палестина-Ізраїль, Балкани, Афганістан, Кавказ, Чечня, Грузія, Україна тощо). Дослідження цих процесів дозволяє зробити висновки й про те, що посилення або послаблення політичної нестабільності спостерігається саме на зламі епох, у періоди неминучих змін ціннісних соціальних орієнтирів [4, 126].

Разом з тим, можливість вирішення локальних криз – екологічних, політичних, міжнаціональних традиційним екстенсивним методом у часи глобалізації чим далі, тим більше зникає. Відсутність «географічних ніш» та вільного простору спонукає різні країни лише погоджувати свої дії з інтересами сусідів, або ж, навпаки, ще більше конфліктувати з ними.

Навіть просте підвищення потужності антропогенних впливів на природу посилює взаємозв'язки у світовому співтоваристві. Наявність природних каналів зв'язку – річки, Світовий океан, тропосфера, озоносфера, електромагнітне поле Землі – все більше засвідчують стан неблагополуччя у різних регіонах світу. Так, наприклад, за декілька днів радіоактивні дощі обігли земну кулю після випробувань китайської атомної бомби у Тибеті, аварія на ЧАЕС перетворилась на загальносвітову проблему, та й сірководокислотні атмосферні опади, розливи нафти в океані не зупиняються перед державними кордонами окремих країн.

Таким чином, вищезазначене дозволяє зрозуміти, чому у сучасних умовах певні кризові явища надзвичайно важко локалізувати у межах окремого регіону. Ані політична ізоляція, ані економічне процвітання наддержав не можуть позбавити їхне населення від кризових екологічних явищ, або ж можливості спільного лиха.

Також зрозумілим є і те, що виникнення глобальних проблем зумовлює й новий тип взаємодії не лише у «горизонтальному», але й у «вертикальному» напрямках. Під цим розуміється взаємодія різновекторної спрямованості людської діяльності: між матеріальними галузями та сферами духовного життя, між суспільством та природним довкіллям. Такі взаємовідношення розвиваються у двох протилежних напрямках. З одного боку, прогрес науки та техніки зменшує залежність кожної окремої людини від примх клімату, природних небезпек. Але поряд з цим, такий процес супроводжується й зворотним зміщенням. Посилюється залежність людини від численних технічних засобів – будівельної індустрії, транспорту, агротехніки, енергетики, побуту

тощо. Біологічне та суспільне життя індивіда всупереч рекламованим ідеалам «свободи особистості» дедалі все більше перетворюється на залежне від різноманітних обставин, зокрема, й від кризових явищ сучасного розвитку світової екосистеми. А суспільство, у свою чергу, потребує все більшої кількості природної енергії, сировини для харчової та легкої промисловості, важкої індустрії та військово-промислового комплексу. Таким чином, можна зазначити, що технологічний прогрес та зростання промисловості не ліквідують залежність людини від наявного потенціалу природних ресурсів та екологічної складової людського буття.

Посилення вертикальних взаємозв'язків у системі «суспільство – природа» призводить й до зміни функціональних ролей різних чинників цієї системи. Суспільство з відносно не шкідливого споживача природних багатств все більше перетворюється на силу, що змінює позитивність розвитку усїєї живої та неживої речовини у Геосфері (Вернадський, 1991). Від живих організмів до суспільства переходить й функція «керуючого блоку» усїєї системи. Нетривалі й довгострокові, циклічні зміни ландшафтів все менше залежать від генетичних програм, що «знаходяться» у хромосомах рослин, й все більше програмується тими ідеями, що виникають у людському мозку. Водночас природа з постачальника безкоштовних благ стає все більш активним регулятором загального розвитку системи, важливим й неодмінним партнером у її спільній долі з людиною у боротьбі за виживання. Так виникають численні нові вузли взаємозалежності суспільства і природи, зворотного зв'язку, який тяжіє над процесами їхнього саморегулювання.

Незаперечним є і той факт, що найкритичнішим фактором у порушенні рівноваги усїєї глобальної системи життєзабезпечення людства від недавнього часу є відставання культурного компоненту у розвитку цивілізації, й, насамперед, духовної сфери. І як це не дивно, але ідеальна, духовна й етична складова життєдіяльності суспільства виявила у процесі загальної еволюції людства більшу інертність, аніж фізична та груба матерія. Разом з тим, рівновага та гармонія поміж ними, як це засвідчує аналіз розвитку історичних процесів, спостерігалися не дуже часто.

Цікавим з цього приводу є твердження П. А. Сорокіна, який свого часу звернув увагу на певну типологію «відставання» духовної складової культури від її матеріальних чинників. На його думку, як тільки носії раціоналістичного або, навпаки, ідеалістичного мислення починають відчувати посилення своєї суспільної ролі, вони одразу ж кидаються витіснити зі сцени діячів протилежного типу. Іншими словами, кожне ідеологічне спрямування культури активно підтримує та зберігає себе, і заради цього придушує, або ж намагається нівелювати значущість ідей та результатів діяльності представників конкуруючого спрямування. «Маятник» коливання поміж ідеалістичними, духовними та матеріальними чинниками культури – це явище характерне й для суспільства нашого типу.

Доволі цікавим є й думки П. Сорокіна щодо специфіки історичного розвитку цивілізації. На його думку, в історії виразно виокремлюються певні періоди часу, коли перевагу має раціонально спрямована практика, та періоди з прерогативою «ідеалістів», які «літають у небесах вірності», благочинства, зобов'язань честі, релігії тощо. П. Сорокін розглядав у якості єдиної траєкторії розвитку культури історію трьох цивілізацій: Давнього Єгипту (починаючи з 950 р. до н. е.), Античного Середземномор'я та Західної Європи, закінчуючи 1849 р. Його аналізом було охоплено майже три тисячоліття. Дані П.Сорокіна, наскільки це можливо, дозволяють локалізувати у часі моменти криз в історії Середземноморсько-Європейської цивілізації. Кризи, якщо їх розуміти як зміну системи цінностей та програм поведінки, за визначенням П. Сорокіна, мали місце на початку піднесення духовної активності у період з VI – VII ст. до н. е. і у період, починаючи з IX ст. н.е. Кризи, пов'язані з чинниками матеріального характеру - у I ст. до н. е – до I ст. н. е та XIII ст. З останнім типом кризових явищ учений пов'язував й зародження Християнства, й становлення доби Відродження.

Ритми історії, що їх пережила західноєвропейська культура, мають для нас інтерес і у тому відношенні, що дозволяють намітити, у якій саме фазі етногенезу знаходиться зараз провідна культура світу. Якщо виходити з теоретичного прогнозу Л. Гумільова, то у XXI столітті воля західноєвропейського етносу до самозбереження ризикує взагалі впасти до небезпечно низької межі [4, 117]. Гіпертрофований інтерес людей до матеріальних цінностей робить суспільство порожнім, фальшивим, неблагочинним, розгубленим та безпорадним у ситуації виникнення серйозних проблем. Зазавичай, у такому суспільстві відбувається розпад системо утворюючих цінностей, зміщуються межі поміж правдою та брехнею, красою та потворством, поширюється містика й містицизм, з'яляються псевдонауки та псевдоучені. В ідеології акцент зміщується у бік матеріалізму й споживацтва, а у політичному устрої – у бік тиранії. Частіше розпадаються сім'ї, деградує мистецтво, а соціальна гармонія поступається місцем «загальному толковіщу». На буденність перетворюються чвари, політичні конфлікти, революції, війни. Підвищується роль надчуттєвих релігій, інтерес до містицизму та фідеїзму. Економічний розвиток цивілізації також знижує темп. Можливі й виникнення економічних криз через дефіцит й нестачу сировини. Таким чином, перераховане вище й засвідчує загальний кризовий стан не тільки якоїсь окремої країни, але й усїєї цивілізаційної системи, яка аналізується у визначений історичний період часу [5, 126].

Відомий біолог Кондрат Лоренц у цьому зв'язку висунув вісім звинувачень на адресу сучасної цивілізації. Зокрема,

це збільшення агресивності, руйнування природного життєвого простору, надмірний комфорт, генетична деградація людської популяції, руйнівний для особистості вплив реклами, моди й, нарешті, загроза застосування ядерної зброї.

Таким чином, політичні, військові, економічні, екологічні та інші катаклізми, що відбуваються на регіональному рівні, завжди неодмінно впливають й на загальносвітову ситуацію. Кризові ситуації, ситуації розбалансування соціоприродної та соціодіяльничної системи, як було з'ясовано раніше, історично є річчю типовою. Але теперішній етап глобальної кризи, пов'язаний зі злетом технічної могутності людства, відрізняється тим, що ця могутність і робить сучасну кризу такою руйнівною, якою вона не була ніколи раніше. Глибина цієї кризи доповнюється й історично типовим «пригніченням» моральних, етичних регуляторів людських взаємин, поверненням до психології відкритої конкуренції поміж людьми [6, 78].

Отже, головні ризики й небезпеки сучасності походять саме від людей, вони є наслідком їхньої діяльності, бездумного застосування технічних засобів, їхньої планетарної практики використання індустрії наукомістких технологій. А сутність екологічної кризи полягає у абсолютній загрозі цілісності усїєї екосистеми [5, 97].

Сучасну екологічну кризу можна інтерпретувати і як нездатність людства адаптувати новітні способи господарювання й життєдіяльності до навколишнього середовища та вже наявним чином перетвореної природи. І диспропорція між інтенсивним зростанням інструментального інтелекту та розвитком гуманітарної сфери продовжує збільшуватися. Звідси випливає і те, що одним з головних завдань у подоланні негативних тенденцій розвитку соціоприродної системи є необхідність кардинальної трансформації духовного та соціокультурного потенціалу цивілізації.

Необхідно також кардинально й негайно змінити вектор взаємодії людства з навколишнім середовищем. І зробити це можна лише за допомогою реформи соціально-економічних взаємовідносин, соціальних інститутів і систем, які не в змозі упоратися з низкою найбільш проблем. Їхнє вирішення вимагає перегляду глобальних, цивілізаційних і національних стратегічних цілей, вдосконалення механізмів співпраці і взаємодії найрізноманітніших соціальних і технологічних систем. Проте, надвичайно потужним антиентропійним чинником тут є і культура (культура у широкому сенсі її розуміння, що містить у вигляді підсистеми і економічну, й господарську діяльність) зміни якої повинні стати домінуючим фактором суспільного розвитку. [7]. Саме це і маєтсь на увазі, коли висувається формула про зміну парадигм – домінування культури замість техно- чи економіцентризму. Під культурним домінуванням розуміється перетворення й нова якість усїєї духовно-мотиваційної сфери людської діяльності, підвищення статусу моральних, релігійних, і, власне, особистісних цінностей у подальшому процесі становлення і розвитку цивілізації нового типу – цивілізації нових цінностей та гуманістичного моральнісного виміру.

Висновки. Глобалізація кризових явищ у сучасному світі у міру їх ускладнення справляє всезростаючий вплив на динаміку та характер розвитку людства і сукупність його історичних пріоритетів. Глобальні проблеми, що характерні для сучасного етапу розвитку цивілізації є проблемами найвищого, планетарного, загальнолюдського рівня. Проте, вони відбивають відомі тенденції історичного розвитку людства. Найгострішою та найнебезпечнішою з усіх наших проблем є екологічна криза, вона є результатом, з одного боку, природно-історичного процесу, а з іншого – нерівномірності взаємопоєднання соціально-економічного розвитку та науково-технічного прогресу. Сучасна екологічна криза невинно глобалізується, приймає загальносвітовий характер і надзвичайний за можливостями незворотності наслідків характер загрози існуванню і навколишнього, природного середовища, і самого людства загалом. Ця загроза і є тим спільним знаменником, що має об'єднати людство у намаганні уникнення власного самознищення.

Література

1. Глобализация и безопасность развития: Монография / О.Г. Билоус, Д.Г. Лукьяненко и др. / Рук. автор. коллект. и ред. О. Г. Билоус. – К.: КНЕУ, 2002. – 789 с.
2. Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.
3. Моисеев Н.Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политический анализ / Н.Н. Моисеев // Вопросы философии. - 1995. - № 1. - С. 9–17.
4. Хилько М.І. Екологізація політики / Монографія. – К.: ВАДЕКС, 2014. – 344 с.
5. Сидоренко Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси. – К.: Паралап, 2002. – 152 с.
6. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Тандем, 2000. – 320 с.
7. Анатолия кризисов /А.Д. Арманд, Д.И. Люли, В.В. Херихин и др. - М.: Наука, 2000. – 238 с.